

РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ

І.Г.Черваньов

ЕКОЛОГІЧНА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ У ГЕОГРАФІЧНОМУ ВИМІРІ

Екологічна енциклопедія: У 3 т. / Редколегія: А.В.Толстоухов (головний редактор) та ін. – К.: ТОВ “Центр екологічної освіти та інформації”. Т.1 - 2006, Т.2 – 2007, Т.3. – 2008.

Керівник проекту Т.В.Тимочко, відповідальний редактор Є.І.Стеценко.

Завершено видання Екологічної енциклопедії. Три ємні томи загальним обсягом більше ніж 160 друк. арк. вміщують понад 3500 статей, ілюстрованих 112 кольоровими картами, та вміщують понад 1000 таблиць, креслень, фото (до речі, високого гатунку як за змістом, так і оформленням). Прикрашають видання додатки, зокрема перелік основних нормативно-правових документів з питань охорони навколишнього природного середовища (станом на 2006 р.). Наприкінці 3 тому вміщено переліки об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО та біосферних резерватів світу (по 26 стор. кожний) та дбайливо подано алфавітний перелік усіх 740 авторів статей і покажчик їхнього внеску до видання.

Більшість статей Енциклопедії авторизовані. Позитивним є те, що ключові статті написані, як правило, провідними вченими відповідної галузі екології (звісно, у широкому розумінні терміну), є досить об'ємними й містять бібліографічні довідки. Це важливо для того, щоб можна було скористатись ними і як довідковим матеріалом, і як тлумачним словником, і для навчання. Слід відзначити високий рівень науковості більшості статей. Їх подано так, що поєднуються доступність для розуміння змісту освіченим нефакхівцем і позитивне сприйняття професіоналом. До цього доклали своїх знань і зусиль, крім авторів, члени редакційної колегії (у тому числі 33 доктори наук, з них 10 – академіки та 10 – члени-кореспонденти), наукові консультанти, – представники академічних установ, вищих навчальних закладів, а також кращі фахівці «практичної» екології.

Як географові, мені приємно зазначити, що географічна наука також представлена у складі редакційної колегії (М.В.Багров, І.П.Ковальчук, Л.Г.Руденко, Р.І.Сосса, Є.І.Стеценко, В.К.Хільчевський, І.Г.Черваньов, П.Г.Шищенко). Географи посідають певне місце серед авторів (77 осіб), вони є авторами понад 10% статей.

У межах короткої рецензії немає можливості й сенсу охопити повністю зміст будь-якого з півтора десятків тематичних розділів видання. Наголосимо, що велику увагу приділено усталеним розділам географії, які є дотичними до екології: геоєкології, охороні природи і природокористуванню, моніторингу природного середовища. Символічним є включення до Енциклопедії добірки статей про відновлювані енергетичні ресурси й відповідну критичну для України галузь суспільного виробництва, що найбільше залежить від особливостей просторово-часового розподілу відповідного природно-ресурсного потенціалу і має стати новою складовою вітчизняної бізнес-географії. Логічним і важливим (з огляду на значущість природоохоронної діяльності) є також вміщення серії статей про екологізм – різні форми й способи природоохоронно-екологічної діяльності, де зазвичай поєднуються інтереси широких верств населення з професійними спрямуваннями екологів, географів, політологів тощо.

Зважаючи на прикладні міждисциплінарні завдання сучасної інвайронментології, представлено значний перелік статей з піонерних напрямів на стику географії, екології та економіки: екологічної (тут і далі можна було б говорити – інвайронментальної) безпеки, екологічного ризику, екологічного менеджменту й аудиту, екологічної економіки.

Отже, Екологічна енциклопедія – беззаперечний здобуток усієї наукової спільноти України у розкритті й поглибленні змісту споконвічної проблеми довкілля, його раціонального використання, охорони й відновлення, яка є традиційною для географії, а нині набула характеру метанаукового й загальнолюдського знання.

Як парадигмальна підвалина всього видання, повсюдно простежуються системні риси загального підходу до викладу конкретних статей – комплексність і полікомпонентність. Вони притаманні всьому внутрішньому устроєві Енциклопедії, особливо ж статтям “Екологія”, “Геосоціосистема”, “Геосоціосистемологія”, “Середовищезнавство” (новий термін). Системність пронизує та органічно пов'язує тексти й ілюстрації, які відрізняються за тематичним наповненням і авторством (отже відносяться до різних наукових шкіл). Невідповідність трапляється лише подекуди, наприклад, геосфери у статті (т.1, с. 207) подані в іншому, скороченому переліку й надто вже схематично порівняно з рисунком на тій же сторінці.

Енциклопедія завжди вважається взірцем виваженості й наукової об'єктивності матеріалу, і Екологічна енциклопедія переконливо демонструє цю якість. У її досягненні, а також у забезпеченні складного багатовимірного поєднання різнопланових елементів у єдину композицію знайшли прояв багатогранність науково-редакційного процесу, особливо ж - високий професіоналізм, майстерність і виваженість позиції відповідального редактора. Адже це добре відома географам Євгенія Іванівна Стеценко, за плечима (точніше, у свідомості й досвіді) якої - багаторічна праця над створенням українських енциклопедичних видань, особливо - тритомної Географічної енциклопедії України (1984-1993 рр.), що є заслуженою гордістю географів України вже протягом майже 20 років і прижиттєвим пам'ятником її головному редакторові О.М.Мариничу.

У такому величезному й «багатовекторному» творі, складеному цілим сонмом авторів (які, між іншим, найчастіше особисто навіть не зустрічалися, не говорячи вже про певні узгодження позицій), не може не бути якихось невідповідностей, проявів наукової конкуренції; трапляються й окремі неякісні статті та некомпетентні автори тощо. Цим пояснюється, що інколи відчувається певна неспівставність бачення об'єктів викладу у різних статтях.

Є й поодинокі невіршені принципи питання. Як землезнавець, мені здається помилковим ототожнення у просторовому й функціональному відношеннях географічної оболонки та біосфери. Термін «Біосфера» у відповідній статті подано лише у розумінні В.І.Вернадського, суттєво відмінному від статусу біосфери як однієї з геосфер (поряд із літо-, атмо-, гідросферою). Натомість, саме земна поверхня (у широкому сенсі – як географічна оболонка) є, з екологічного боку, середовищем буття екосистем, де відбуваються надпотужні (незрівнянні з потужністю екосистем!) процеси масо-енергообміну, який переважаючою мірою не пов'язаний із життям. Очевидно, було б доцільним зазначити, що поняття біосфери, антропосфери, біотехносфери, соціосфери є лише відповідними аспектами бачення одного й того ж таки матеріального об'єкта, щоб позбавитися непотрібних суперечностей.

Певні неузгодженості можна тлумачити не лише як наслідок незавершеності споконвічного процесу наукового пошуку, вони є результатом різного авторства і, відповідно, – того, що не збігаються наукові позиції, на яких ґрунтується виклад у кожному разі.

Але ці зауваження й роздуми щодо окремих понять (навіть основоположних) не піддають сумніву значущість Екологічної енциклопедії загалом. Вважаю, що їй належить виконувати у нашій державі роль неофіційного нормативного документа з навколишнього середовища й екології.

Деякі загальні міркування.

Показовим є те, що Екологічну енциклопедію видано недержавною організацією. Можливо, це таке якісно нове (й захоплююче своєю перспективою) веління часу: адже у відкритому суспільстві, про яке ми лише мріємо, громадянська позиція і рівень суспільної свідомості проявляються саме у різних формах продуктивної активності, яка і є, власне, її позитивним індикатором.

Видавець Екологічної енциклопедії – Всеукраїнська Екологічна Ліга (ВЕЛ) на чолі з відомим політиком, державним діячем і науковцем А.В.Толстоуховим. Завдяки високій активності його команди на чолі з невтомною Тетяною Тимочко, бренд ВЕЛ в Україні вже тривалий час є позитивно популярним. Саме ВЕЛ стала ініціатором низки наукових конференцій, видавцем багатьох значущих екологічних творів: серії карт стану довкілля України, періодичного журналу «Екологічний вісник», збірників праць і особливо – реферативного журналу «Екологія». ВЕЛ відома багатьом з нас як організатор громадських слухань, систематизованого й спеціалізованого просвітництва та реальної природоохоронної діяльності (на кшталт Екологічної варті), що разом узяті сприяють вишукуванню життєдайних зернят у безмежних хащах схоластичних розмов про невіршені державою проблеми екології й довкілля.

Але Енциклопедія – колективний твір особливого статусу. Заявлена як науково-довідкове видання, Екологічна енциклопедія сконцентрувала у собі весь потужний потенціал вітчизняної науки, де навколо сучасної природоохоронно-екологічної проблеми згуртувалися фахівці й аматори різних галузей знання, знавці системної мислелі й учасники реальної діяльності. Узятися за таку справу може собі дозволити лише поважна структура, яка, по-перше, добре орієнтується у вирі сучасного життя, правильно визначаючи його пріоритети, по-друге, – спроможна планувати діяльність на багато років, отже, впевнена у непохитності своїх статутних підстав. І ВЕЛ із цим завданням блискуче впоралась.

Відомо, що жодне енциклопедичне видання не було рентабельним – і навряд чи Екологічна енциклопедія стане винятком у цьому відношенні (навіть за умови повної реалізації тиражу). Отже, не йдеться про заробіток спекуляцією на болючій суспільній проблемі (як досить часто буває, на жаль, з виданнями екологічної тематики). Натомість, видавці Енциклопедії можуть з упевненістю сподіватися на інтелектуальні й політичні дивіденди – але у зовсім іншому, ніж притаманний ринковим відносинам, розумінні – як широке й тривале у часі визнання високого статусу організації.

Можливо, видавці вбачатимуть сенс у тому, щоб дублювати Екологічну енциклопедію в електронному вигляді у формі декількох DVD. Мультимедійне видання було б популярним серед молоді, що найчастіше користується електронними джерелами добування знань. Натомість, за паперовим виданням залишилася б представницька функція. Інакше воно навряд чи збережеться через роки, зважаючи на його популярність і багатофункціональність.

Завершити цю коротку рецензію вважаю за доцільне такими тезами:

- видання Екологічної енциклопедії є першою ластівкою результативної громадської діяльності нового для країни рівня, що заслуговує на відповідну високу оцінку; варто було б такий досвід запровадити й іншим громадським організаціям, зокрема Українському географічному товариству;
- Екологічна енциклопедія тепер і надалі буде брендом національної школи інвайронменталізму;
- це фундаментальне видання є практично довічною пам'яткою суспільно-важливої, стратегічно виваженої й актуально продуктивної діяльності однієї з найактивніших природоохоронних організацій країни – Всеукраїнської Екологічної Ліги;
- доречно на базі Екологічної енциклопедії створити Нормативний словник з інвайронментології;
- варто подумати над створенням Електронної (мультимедійної) Екологічної енциклопедії, перенісши її зміст на сучасні носії інформації. Це розширило б можливості та спектр використання Енциклопедії як науково-довідкового й освітньо-просвітницького джерела, так потрібного країні.

Харківський національний університет ім. В.Н.Каразіна

Отримано 5.02. 2009

Ж.М. Матвіїшина

ЦІННА КНИГА ПРО ПРИРОДУ УКРАЇНИ В ПЛЕЙСТОЦЕНІ

Куниця Н.А. Природа Украины в плейстоцене по данным малакофаунистического анализа.

Черновцы: Рута, 2007. – 240с. /Рецензенти П.Ф.Гожик, В.Н.Андрійчук. Наук.редактор Л.І.Воропай, укладач Б.Т.Рідуш.

Монографія підготовлена за матеріалами дисертації доктора географічних наук, професора Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича **Миколи Олександровича Куниці** “Палеогеографічні реконструкції плейстоцену за малакофауністичними даними (на прикладі України)”.

Вона присвячена проблемам еволюційної географії, вивченню особливостей ландшафтогенезу антропогену на прикладі рівнин України. Детально розглянуто екологію та поширення малакокомплексів як основи для палеогеографічних реконструкцій. Виявлено особливості розвитку малакофауни, клімату й ландшафтів 17 холодних і теплих геохронологічних етапів плейстоцену, а також загальні просторово-часові закономірності ландшафтогенезу.

Викладений у книзі матеріал є результатом багаторічних експедиційних досліджень автора.

Книга складається з двох частин: у першій викладено принципи і методи палеогеографічних реконструкцій плейстоцену за даними малакофауністичного аналізу, у другій розглядаються етапи та закономірності розвитку фауни і палеоландшафтів. Головною метою роботи було виявлення і вивчення етапів та закономірностей розвитку і диференціації палеоландшафтів, формування їх типів і територіальної структурної організації.

Поставлена мета вирішувалася на основі двох груп завдань.

Серед палеонтологічних завдань були такі: цілеспрямований системний аналіз наземних і прісноводних молюсків на основі вивчення малакофауни нових місцезнаходжень і критичної оцінки фауни, яку вивчали інші дослідники; виявлення еколого-зоогеографічних комплексів молюсків – індикаторів палеоландшафтів холодних і теплих етапів плейстоцену; палеонтолого-стратиграфічна кореляція опорних розрізів плейстоцену різних регіонів України; виявлення етапів і закономірностей розвитку фауни молюсків, часових і просторових змін малакофауністичних комплексів.

До палеогеографічних завдань включено: розроблення методів просторово-часового палеогеографіч-